

## **An Inquiry into the Possibility of an Existentialist Interpretation of the Novels *Jazireh-ye Sargardani* and *Sarban-e Sargardan***

Mahya Sadat Asghari \*

Simin Daneshvar's two novels, *Jazireh-ye Sargardani* and *Sarban-e Sargardan*, have so far attracted the attention of literary critics from various perspectives. However, these two novels have not been analyzed from the perspective of existentialist criticism. Attention to the individual and existential concerns of human life, as well as the primacy of life and its meaning over ideological and idealistic social objectives; emphasis on freedom, agency, and responsible decision-making as opposed to being immersed in the everyday flow and common conventions of society; are elements that bring a literary work close to existentialist philosophical works. In the history of modern literature, the works of writers such as Dostoevsky, Camus, and Sartre fall within this category. Here, Daneshvar's two aforementioned works are analyzed from this perspective. The existential concerns of the main character of these two novels, namely Hasti, in contrast to the idealistic issues and social and ideological concerns of the characters around her, have an existential resonance. Hasti's anguish and wandering in Daneshvar's novels are of the kind of anguish and anxiety that existentialist thinkers regard as inevitable consequences of the particular mode of human existence. Here, an existentialist interpretation of these two novels is defended both by emphasizing the character of Hasti and her concerns and by taking into consideration the historical-social context in which the story is narrated.

**Keywords:** *Jazireh-ye Sargardani*, *Sarban-e Sargardan*, existentialism, Simin Daneshvar, anxiety, novel.

---

\* M.A. in Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

mahya2asghari@chmail.ir

<https://orcid.org/0009-0009-5487-1905>

## **1. Introduction**

Simin Daneshvar is a prominent figure in contemporary Iranian fiction. Her literary works have a profound connection with the social, political, and cultural transformations of contemporary Iran, and she has consequently acquired a unique position in the contemporary Iranian novel. The two novels *Jazireh-ye Sargardani* (1372 [1993]) and *Sarban-e Sargardan* (1380 [2001]), whose narratives are interconnected, are among her most important works. In these two novels, Daneshvar, alongside the course of the narrative, depicts the political, social, and intellectual climate of Iran during the decades of the 1950s and 1960s. Compared with a work such as *Savushun*, these two works have a more modern and, in some respects, more complex structure and contain themes such as the crisis of meaning, identity, wandering, and so on, all of which evoke the text's engagement with anthropological themes in contemporary philosophy. The story of the main character of the two novels wandering among conflicting traditional, modern, and ideological intellectual-social currents is, in a sense, a reflection of the crisis of the Iranian intelligentsia in a society in transition.

In this article, terms that are central to existentialist literature in the Persian language, including "wandering" and "anxiety," are considered and analyzed in relation to the content of the two novels *Jazireh-ye Sargardani* and *Sarban-e Sargardan*, and on this basis these two works are read as existentialist literary works.

Such a reading is based on an encounter with the text of these two works and therefore the article certainly does not claim that the author of the two aforementioned novels was familiar with, for example, Heidegger's ideas and was fully conversant with the thought of existentialist thinkers. What is stated in this article is the result of a direct encounter with these two novels and an examination and analysis of these works, independent of an investigation into the author's circumstances and beliefs.

## **2. Discussion**

In response to an interpretation of the Persian novel whose story is dependent on the historical-social conditions of Iran, based on a Western theory or philosophy, it may be objected that this theory is dependent on the socio-historical conditions of the West and that

interpreting such a novel on the basis of that philosophy results from overlooking the differences between these two contexts and their historical-social conditions. This objection is not without merit and is valid and worthy of consideration with regard to the interpretation of some Persian literary works on the basis of Western theories or philosophies.

For the reasons mentioned here, it seems that such an objection does not apply to an existentialist interpretation of the contemporary Persian novel. First, although existentialist philosophical discussions emerged under particular historical-social conditions, especially with the peak of these discussions after the World War and the crisis of meaning resulting from the devastation and crimes of war and, consequently, the crisis of meaning, the profound and fundamental issues raised by existentialist philosophers issues such as freedom, choice, responsibility, anxiety, the meaning of life, solitude, and the Other are issues concerning human existence and are not limited to particular socio-historical conditions.

This characteristic of existentialism makes it possible to study even the condition of historical human beings including certain prophets, writers, or artists from an existentialist perspective. Likewise, the existentialist engagement of thinkers such as Gabriel Marcel with medieval religious texts, the existential interpretation of works of art such as Vincent van Gogh's paintings, and so forth, all attest to the claim that, from the perspective of the philosophers who have developed this tradition, existentialism is a theory concerning the existential condition of human beings and that its concerns are not exclusively limited to the socio-historical context of contemporary Western humanity.

Although there is in itself no problem with interpreting the contemporary Persian novel from an existentialist perspective, it is nevertheless better, in presenting such an interpretation, to take into consideration the socio-historical conditions and context of the novel's story, as well as the social conditions out of which the author created the novel, and, by taking these socio-historical conditions into account, to provide evidence in support of an existentialist interpretation of the work.

Therefore, in the existentialist interpretation of the novels *Jazireh-ye Sargardani* and *Sarban-e Sargardan*, we take into consideration the

condition of the character named Hasti in these two novels and the particular historical-social context of contemporary Iran. It seems that both intratextual evidence (concerning the historical context of the story) and extratextual evidence (concerning the historical-social context in which the author is situated and out of which she creates the work) support the adoption of an existentialist perspective in interpreting these two novels. Extratextual evidence includes the author's own life, her social engagement in the historical circumstances before and after the 1979 Revolution, and her familiarity with Western philosophical thought. Intratextual evidence includes the following: the references in these two novels to important political events of the periods before and after the Revolution; the presence of characters who played roles or participated in these events; Hasti's position between competing ideological ideas and metanarratives supported by the secondary characters; and so on.

The historical context of the story of the novels *Jazireh-ye Sargardani* (1372 [1993]) and *Sarban-e Sargardan* (1380 [2001]) is Iran in the 1350s [1970s]. Iranian society in the 1340s and 1350s [1960s and 1970s] was a society in transition from tradition to modernity and therefore experienced the crises associated with this transition. The disillusionment of intellectuals, migration, war, the idea of struggle, and the subsequent failure of collective ideological ideals are characteristics that share numerous similarities with the Western society that provided the context for the emergence of existentialist philosophies.

Among the characteristics of existentialist thought is the priority and centrality of individual and personal life in thinking. Our personal experiences of life should guide our reflections. Life should always be the starting point within the context of which all other ideas, values, or ideals are discussed. In directing an individual's life, the existentialist thinker gives priority to the individual's own personal life over any doctrine or metanarrative. Essentially, one of the functions of metanarratives is to prevent the individual from having an authentic encounter with life and its problems.

Kierkegaard's question is not what is truth? Rather, his question is, "What is truth for me?" In opposition to the traditional conception of truth, which consists of objective and universal essences, Kierkegaard puts forward truth as subjectivity. For Kierkegaard, the learning of

truth is, first and foremost, self-education. Therefore, from Kierkegaard's existentialist perspective, the answers to the fundamental problems of human beings should be sought not in grand worldviews and great ideologies, but within oneself and in the context of life.

In the two novels *Jazireh-ye Sargardani* and *Sarban-e Sargardan*, we encounter both the existential crisis of meaning and the discovery of the meaning of life through engagement with art. Hasti, the main character of the story, is an artist; she is a poet and painter. She knows well the epistemological and ideological systems that claim to give meaning to life, but these systems do not possess their claimed validity for Hasti, just as they do not for Roquentin in Sartre's novel. She is therefore afflicted with wandering and is in search of an essence that gives meaning to human life.

She realizes that this wandering and this search for the meaning-giving essence must be pursued through her own creativity, that is, through artistic creation. She herself must create this meaning-giving essence: "[Hasti says,] 'I discovered myself and became whole. I must devote myself to poetry and painting.'"

### **3. Conclusion**

Considering the features and elements contained in Simin Daneshvar's two fictional works, namely the novels *Jazireh-ye Sargardani* and *Sarban-e Sargardan*, these two novels contain certain elements of the philosophical thought of existentialism. Here, we have interpreted the predominance of elements such as freedom, choice, anxiety and wandering, preoccupation with life and death, in these two novels through the perspectives of contemporary thinkers and philosophers such as Kierkegaard, Dostoevsky, Heidegger, Sartre, and Camus. As stated in the text of the article, this interpretation is based on Gadamer's text-centered hermeneutics and is the result of an encounter with the text of the two novels, independent of an investigation into or claim concerning the author's intention.

In terms of the dominant element, we find *Jazireh-ye Sargardani* to be the site of the main character's doubts, which ultimately lead to her existential wandering and her attention to existentialist issues. Hasti is an epistemically wandering character. In *Sarban-e Sargardan*, Hasti's condition within the historical-social context of Iran in the 1950s and

1960s is that of a contemporary Iranian who has gone through the ideological conditions, saturated with certainty, of the period of struggle and, after the rejection of the ruling monarchical conditions, is confronted with conflicting epistemological and ideological systems, each of which, despite their conflict with one another, draws the Iranian human being toward itself through certainty and claims of happiness. The condition of this human being among these alternative and conflicting epistemological systems is an epistemic wandering that, in practice, leads to an existential and ontological bewilderment. Hasti's state of existential bewilderment is an existential wandering among metanarratives that, owing to the existing social conditions and context, fail to provide this character with certainty and a firm epistemological foundation. Ultimately, the main character of these two novels realizes that there is no haven of tranquility for this existential bewilderment and wandering except a return to life itself and the creation of the meaning of life through the creation of a work of art. On this basis, while taking into account the socio-historical context of the narratives of the two novels under discussion, this article offers an existentialist reading of them.

## References

- Aho, K. (2023) Existentialism. In Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2023/entries/existentialism/>
- Aloni, N. (1999) Education. In H. Gordon (Ed.), Dictionary of existentialism. Greenwood Press. <https://doi.org/10.4324/9781315062716>
- Camus, A. (1946) The stranger (A. A. Khabarehzadeh & J. Al-e Ahmad, Trans.; Persian translation). Kanoon-e Ma'refat. (Original work published 1942)
- Camus, A. (1997) The fall (S. Farrokh, Trans.; Persian translation). Niloufar Publications. (Original work published 1956)
- Charme, S. (1999) Life. In H. Gordon (Ed.), Dictionary of existentialism. Greenwood Press. <https://doi.org/10.4324/9781315062716>
- Daneshvar, S. (1977, October) Issues in contemporary art [Speech transcript, in Persian]. In Goethe Poetry Nights. Goethe Institute, Tehran, Iran. <https://bonyadhomayoun.com/?p=7300>
- Daneshvar, S. (1993) Jazireh-ye Sargardani [Island of wandering] (in Persian). Kharazmi Publications.
- Daneshvar, S. (2001) Sarban-e Sargardan [Wandering caravan leader] (in Persian). Kharazmi Publications.
- Hannay, A. (2012) Kierkegaard's single individual and the point of indirect communication. In S. Crowell (Ed.), The Cambridge companion to

- existentialism (pp. 73–95). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/ccol9780521513340.005>
- Hatab, L. J. (1999) Freedom. In H. Gordon (Ed.), Dictionary of existentialism. Greenwood Press. <https://doi.org/10.4324/9781315062716>
- Heidegger, M. (2008) Being and time (S. Jamadi, Trans.; Persian translation). Ghoghnoos Publications. (Original work published 1927)
- Kierkegaard, S. (2001) Fear and trembling (A. Rashidian, Trans.; Persian translation). Ney Publishing. (Original work published 1843)
- Macquarrie, J. (1997) Martin Heidegger (M. S. Hanaie Kashani, Trans.; Persian translation). Groos Publications.
- Malpas, J. (2012) Existentialism as literature. In S. Crowell (Ed.), The Cambridge companion to existentialism (pp. 291–322). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/ccol9780521513340.015>
- McBride, W. (2012) Existentialism as a cultural movement. In S. Crowell (Ed.), The Cambridge companion to existentialism (pp. 50–72). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/ccol9780521513340.004>
- Palmer, R. E. (1998) Hermeneutics: Interpretation theory in Schleiermacher, Dilthey, Heidegger, and Gadamer (S. Hanaie Kashani, Trans.; Persian translation). Hermes Publications.
- Sartre, J.-P. (1986) Nausea (A. J. A'lam, Trans.; Persian translation). Niloufar Publications. (Original work published 1938)
- Sartre, J.-P. (2001) Existentialism and humanism (M. Rahimi, Trans.; Persian translation). Niloufar Publications. (Original work published 1946)
- Schalow, F., & Denker, A. (2010) Historical dictionary of Heidegger's philosophy. Scarecrow Press. <https://doi.org/10.5771/9780810874930-313>
- Wolff, J., & Leopold, D. (2025) Karl Marx. In Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/marx/>

فصلنامه علمی «پژوهش زبان و ادبیات فارسی»

شماره هفتاد و نهم، زمستان ۱۴۰۴: ۸۵-۵۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۱/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۲۹

نوع مقاله: پژوهشی

## پرسش از امکان تفسیر اگزیستانسیالیستیِ رمان‌های «جزیرهٔ سرگردانی» و «ساربان سرگردان»

محیاسادات اصغری\*

### چکیده

دو رمان «جزیره سرگردانی» و «ساربان سرگردان» اثر سیمین دانشور تاکنون از منظرهای مختلف مورد توجه ناقدان ادبی قرار گرفته است. اما این دو رمان از منظر نقد اگزیستانسیال تحلیل نشده است. توجه به دغدغه‌های فردی و وجودی زندگی بشر و نیز تقدم زندگی و معنای آن بر اهداف اجتماعی ایدئولوژیک و آرمان‌گرایانه، تأکید بر عنصر آزادی و اختیار و تصمیم‌گیری مسئولانه در برابر غرق شدن در جریان روزمره و عُرف عام اجتماع، عناصری است که یک اثری ادبی را به آثار فلسفی اگزیستانسیالیستی نزدیک می‌کند. در تاریخ ادبیات معاصر، آثار ادیبانی همچون داستایفسکی، کامو و سارتر در این گروه می‌گنجد. در اینجا دو اثر یادشده از دانشور از این منظر تحلیل می‌شود. دغدغه‌های وجودی شخصیت اصلی این دو رمان یعنی هستی در مقابل مسائل آرمان‌خواهانه و دغدغه‌های اجتماعی و ایدئولوژیک شخصیت‌های اطراف او، طنینی اگزیستانسیال دارد. دلهره و سرگردانی هستی رمان‌های دانشور از نوع دلهره و اضطرابی است که متفکران اگزیستانس آن را از نحوهٔ خاص وجود آدمی

---

\* دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

اجتناب‌ناپذیر می‌دانند. در اینجا هم با تأکید بر شخصیت هستی و دغدغه‌های او و هم با توجه به زمینه تاریخی- اجتماعی‌ای که داستان درون آن روایت می‌شود، از تفسیر اگزیستانسیالیستی این دو رمان دفاع می‌شود.

**واژه‌های کلیدی:** جزیره سرگردانی، ساربان سرگردان، اگزیستانسیالیسم، سیمین دانشور، اضطراب.

## مقدمه

سیمین دانشور، چهره‌ای شاخص در ادبیات داستانی معاصر ایران است. آثار ادبی او، پیوندی عمیق با تحولات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ایران معاصر دارد و از این رو او جایگاهی کم‌نظیر در رمان معاصر ایران یافته است. دو رمان «جزیره سرگردانی» (۱۳۷۲) و «ساربان سرگردان» (۱۳۸۰)، که روایت آنها با هم پیوستگی دارد، از جمله مهم‌ترین آثار اویند. دانشور در این دو رمان، مقارن با سیر داستان، فضای سیاسی، اجتماعی و فکری ایران را در سال‌های دهه‌های ۵۰ و ۶۰ روایت می‌کند. این دو اثر در مقایسه با اثری چون «سووشون»، ساختاری مدرن‌تر و -به جهاتی- پیچیده‌تر دارند و واجد مضامینی‌اند چون بحران معنا، هویت، سرگردانی و... که همگی تداعی‌گر درگیری متن با مضامین انسان‌شناختی در فلسفه معاصر است. قصه سرگردانی شخصیت اصلی دو رمان میان جریان‌های فکری-اجتماعی متعارض سنتی، مدرن و ایدئولوژیک، به‌نوعی انعکاس‌دهنده بحران روشن‌فکری ایرانی در یک جامعه در حال گذار است.

در این مقاله، اصطلاحاتی که در ادبیات اگزیستانسیالیستی در زبان فارسی محوریت دارند، از جمله «سرگردانی» و «اضطراب»، با توجه به محتوای دو رمان «جزیره سرگردانی» و «ساربان سرگردان» مورد توجه و تحلیل قرار می‌گیرد و بر همین مبنا این دو اثر، همچون آثار ادبی اگزیستانسیالیستی، خوانش می‌شوند.

چنین قرائتی مبتنی است بر مواجهه با متن این دو اثر و از این رو مسلماً مقاله مدعی نیست که نویسنده دو رمان یادشده با -مثلاً- اندیشه‌های هایدگر آشنا بوده و بر افکار متفکران اگزیستانسیالیسم کاملاً مسلط است (چه رسد به اینکه بخواهد مدعی شود دانشور در زمان نگاشتن این رمان‌ها، مستقیماً و آگاهانه تحت تأثیر افکار -مثلاً- هایدگر بوده است). آنچه در این مقاله بیان می‌شود، حاصل مواجهه مستقیم با این دو رمان و بررسی و تحلیل این آثار، فارغ از کاوش در احوال و عقاید نویسنده آنهاست. اینگونه مواجهه و تحلیل اثر، موافق با دیدگاه‌های هرمنوتیک معاصر و متفکر شهیر آن یعنی هانس گادامر<sup>۱</sup> است. بر اساس این دیدگاه‌ها، معنا و ماهیت یک اثر مکتوب، همان اتفاقی است که با مواجهه مفسر و خواننده اثر با آن اثر رخ می‌دهد و راه یافتن به عالم نویسنده

و کاوش در روحيات و باورهای او، نه امکان‌پذیر است و نه برای فهم اثر لازم (ر.ک: پالمر، ۱۳۷۷). چنین دیدگاه‌های تفسیری‌ای، مخالفانی نیز دارد، ولی در اینجا بحث میان موافقان و مخالفان این دیدگاه‌های تفسیری، موضوع سخن ما نیست.

این مقاله از چارچوب نظری اگزیستانسیالیسم بهره می‌برد. منظور از چارچوب نظری در اینجا، دستگاه مفهومی متشکل از ایده‌های بنیادینی است که در سنت اگزیستانسیالیستی تدوین شده‌اند. مفاهیم محوری‌ای که تحلیل متن بر آنها استوار است، عبارتند از: آزادی و انتخاب، دلهره یا اضطراب و اصالت<sup>۱</sup>، بر اساس کتاب «ترس و لرز» کی‌یرکگور و «اگزیستانسیالیسم و اصالت بشر» سارتر و «هستی و زمان» هایدگر.

### پیشینه پژوهش

این دو رمان از نظر غنای ادبی و داستانی، تاکنون بارها مورد توجه منتقدان ادبی بوده و تحلیل‌ها و نقدهای گاه عمیق و ارزشمندی در باب آنها نگاشته شده است. اما چه این دو رمان و چه به طور کلی رمان‌های فاخر فارسی معاصر، اگر نگوئیم هیچ، دست‌کم کمتر از منظر اگزیستانسیالیستی و با محوریت مفاهیمی چون آزادی، مسئولیت، اضطراب و معنای زندگی نقد و تحلیل شده‌اند. با جست‌وجو در عناوین این متون انتقادی و تفسیری درمی‌یابیم که نقدهایی از منظر پسامدرن، فمینیسم، جامعه‌شناسی، فرهنگ عامه و... بر این آثار نگاشته شده است که همگی در جای خود ارزشمندند. حتی در پژوهش‌هایی که به عنصر وجودشناسانه در آثار ادبی توجه شده است، یا وجود به معنای عرفانی مورد توجه قرار گرفته است، یا به معنای موردنظر در هستی‌شناسی متافیزیکی و یا در نهایت به معنای ملحوظ در روان‌شناسی انسان‌گرا، اما به مفاهیم وجودی به معنای وجود انسانی -در فلسفه‌های اگزیستانسیالیستی- کمتر توجه شده است. این خلأ به طور خاص در دو رمان «جزیره سرگردانی» و «ساریان سرگردان» که مفاهیم اگزیستانسیالی چون سرگردانی، حیرت، زندگی و... از درون‌مایه‌های اصلی آنهاست، ملموس است.

این دو رمان در آثاری چون مقاله «سیمین دانشور: شهرزادی پسامدرن» و کتاب

«سیمین دانشور: درنگی بر سرگردانی‌های شهرزاد پسامدرن» در چارچوب نظری پسامدرن مورد تحلیل قرار گرفتند. همچنین این دو رمان در مقالات «بررسی مؤلفه‌های زمان روایی در رمان جزیره سرگردانی و ساربان سرگردان سیمین دانشور»، «بحران هویت زنان در دو رمان جزیره سرگردانی و ساربان سرگردان از سیمین دانشور»، «معاصر سازی اشعار کهن در رمان جزیره سرگردانی و ساربان سرگردان سیمین دانشور»، «گفت‌وگومداری و چندصدایی در رمان جزیره سرگردانی» و «گفتمان عرفان در رمان جزیره سرگردانی و ساربان سرگردان» از منظرهای متفاوت و در چارچوب‌های نظری مختلف بررسی شدند؛ ولی در هیچ‌یک از این آثار، این دو اثر بر محور ایده‌ها و مفاهیم اگزیستانسیالیسم تحلیل نشدند. همچنین نقد اگزیستانسیالیسم آثار ادبی فارسی به طور خاص موضوع کتاب «اگزیستانسیالیسم و ادبیات معاصر ایران» است<sup>(۱)</sup>. در عین حال در این اثر نیز جایی برای تحلیل دو رمان دانشور نیست.

این مقاله تلاشی است برای پر کردن این خلأ از مسیر نگاه به این دو رمان از منظر اندیشه‌های اگزیستانسیالیستی. اما پیش از ارائه چنین خوانشی از این دو رمان، به مسئله چیستی نقد اگزیستانسیال یک رمان پاسخ خواهیم داد. پس از آن، این شبهه احتمالی را رفع می‌کنم که آیا اساساً از آثار وابسته به بافت اجتماعی- تاریخی رمان فارسی چیزی به‌مثابه تفسیر اگزیستانسیالیستی ممکن است؟

### نقد اگزیستانسیالیستی یک رمان

تفسیر و نقد اگزیستانسیالیستی یک اثر ادبی و به طور خاص یک رمان، به معنای قرائت و تحلیل داستان و شخصیت‌های آن اثر بر مبنای مسائل و ایده‌های فلسفه اگزیستانسیالیسم است. مقصود از فلسفه اگزیستانسیالیسم در اینجا جریانی است که با متفکرانی مثل کی‌یر کگور، گابریل مارسل، مارتین هایدگر، ژان پل سارتر و آلبر کامو شناخته می‌شود.

در نقد اگزیستانسیالیستی، تمرکز منتقد ادبی نه صرفاً بر قصه یا تکنیک‌های ادبی اثر، بلکه بر روایتی است که رمان از وضع خاص انسان در جهان و دغدغه‌های وجودی مبنایی

او در قالب شخصیت‌های رمان ارائه می‌کند. نقد اگزیستانسیالیستی بر چند مفهوم مهم مربوط به وضع بشر تأکید می‌کند؛ مفاهیمی مثل آزادی و انتخاب (تصمیم)، مسئولیت و پیامدهای انتخاب، اضطراب، اصالت<sup>۱</sup>، زندگی اصیل، معنا یا بی‌معنایی زندگی و...

فلسفه اگزیستانسیالیسم بر آزادی و قدرت انتخاب انسان تمرکز می‌کند. این ساحت از وجود بشر از مهم‌ترین و بلکه مهم‌ترین ساحت وجود بشر محسوب می‌شود. در عین حال آزادی انسان برای انتخاب، سبب می‌شود که او نسبت به پیامدهای انتخابش مسئول و از این‌رو دغدغه‌مند باشد؛ زیرا از منظر فلسفه اگزیستانسیالیسم، هیچ معیار واضحی که پیروی از آن، پیامدهای مطلوبی را برای انسان تضمین کند، وجود ندارد. در عین حال انسان مجبور است مسئولیت پیامد انتخاب‌هایش را بپذیرد، زیرا شخصیتی که مسئولیت اعمالش را نمی‌پذیرد، همچون دیمیتری در رمان «برادران کارامازوف»، در واقع صرفاً طبق شور و امیالش عمل می‌کند، که خود به معنای ویرانگری و نفی آزادی و انتخاب است.

بنابراین آزادی و مسئولیت ملازم‌اند و در نتیجه این دو، اضطراب وضع وجودی انسان است. اضطراب که نتیجه قدرت انتخاب و مسئولیت انسان در قبال انتخاب او است، حالتی وجودی و اجتناب‌ناپذیر برای انسان است (سارتر ۱۳۸۰: ۳۴). همچنین از منظر فلسفه اگزیستانسیالیستی، آزادی انسان و انتخاب او، ارتباط قوی‌ای با مفهوم اصالت دارد. انسان‌ها به دلیل دشواری اضطراب، بسیاری از اوقات سعی دارند از انتخاب فرار کنند و از آزادی گریزانند. از تقلید از اشخاص برجسته گرفته تا پذیرش رفتار مرسوم و اخلاق متعارف اجتماع و نیز پناه آوردن به مسکرات و حتی انتحار، راه‌های متفاوتی است که انسان گریزان از آزادی برمی‌گزیند. بنابراین حتی شخصیتی بهنجار و محترم چون «ژان-باپتیست کلمانس» رمان «سقوط» کامو که یک وکیل موفق است و زندگی اخلاقی‌ای را از منظر عموم مردم دارد، در یک بزنگاه، در موقعیتی که می‌توانست زندگی فردی را نجات دهد، بی‌تفاوت عبور می‌کند و همین تجربه و رنجی که از آن می‌برد، رهایش نمی‌کند (رک: کامو ۱۳۷۷: ۶۷-۶۸ و Malpas 2012: 308).

از منظر فلسفه اگزیستانسیالیسم، انسانی که انتخاب کند و مسئولیت انتخاب و

آزادی خود را به عهده گیرد، به زندگی اصیل نزدیک می‌شود. فرد اصیل، اسیر قالب‌های از پیش تعیین شده متعارف اجتماعی نمی‌شود. اساساً کلیه این قالب‌ها و نسخه‌های از پیش نوشته شده که همه انسان‌ها را یک کاسه کرده و الگوی رفتاری واحدی ارائه می‌کنند، از نگاه اگزیستانسیالیستی، مطرودند. از جمله این نسخه‌ها، عُرف‌های مقبول اجتماع در مواجهه با رویدادهای مختلف است. مثل این عُرفِ مرسوم که در مرگ مادر باید بسیار ظاهری غمگین داشت و مرسو (شخصیت رمان «بیگانه» اثر کامو) به دلیل اینکه ظاهری

مغموم ندارد، اجتماع و حتی دادگاه او را سرزنش می‌کنند و نسبت به او سوءظن دارند:

«... [مدیر نوانخانه] به یک سؤال دیگر [در دادگاه] جواب داد که از آرامش

من در روز به خاک سپردن مادرم تعجب کرده بوده است. سؤال شد:

منظور وی از آرامش چیست؟ آنگاه مدیر ... گفت: در آن روز من نخواست

بودم مادرم را ببینم و حتی برای یک بار هم گریه نکرده بودم و پس از

دفن بی‌اینکه بر سر قبرش به تفکر فرو بروم، فوراً عزیمت کرده بودم. ...

دادستان فریاد کشید: «اوه، همین قدر کافی است» و این جمله را با چنان

طنینی و با چنان نگاه فاتحانه‌ای به طرف من ادا کرد که بعد از سال‌ها

برای اولین بار میل عجیبی به گریه کردن در من انگیزته شد، زیرا حس

کردم که تا چه اندازه مورد نفرت همه این مردم هستم» (کامو، ۱۳۲۸: ۵۰).

نقد اگزیستانسیالیستی با مسائل و مباحث یادشده سروکار دارد و در مواجهه با رفتار

شخصیت‌های اثر ادبی، سؤالاتی این‌چنینی را مطرح می‌کند: چرا فلان شخصیت، این

انتخاب را کرد؟ آیا می‌توانست جور دیگری زندگی کند؟ آیا او معنایی برای زندگی‌اش

ساخت یا تسلیم پوچی شد؟ بنابراین نقد اگزیستانسیالیستی، رمان را به عنوان صحنه‌ای

برای پرسش‌های عمیق انسانی می‌بیند. پرسش‌هایی مثل «من کیستم؟»، «آزادی یعنی

چه؟»، «در جهان احتمالاً بی‌معنا، چگونه باید زندگی کرد؟».

**امکان تفسیر اگزیستانسیالیستی از آثار وابسته به بافت اجتماعی - تاریخی**

**رمان فارسی**

در برابر تفسیر رمان فارسی که داستان آن وابسته به وضعیت تاریخی - اجتماعی

ایران است، بر مبنای نظریه یا فلسفه‌ای غربی، ممکن است این انتقاد مطرح شود که این نظریه وابسته به وضعیت اجتماعی- تاریخی غرب است و تفسیر چنین رمانی بر مبنای آن فلسفه، ناشی از نادیده گرفتن تفاوت‌های این دو بستر و وضعیت تاریخی- اجتماعی است. این انتقاد خالی از حقیقت نیست و در باب تفسیر برخی از آثار ادبی فارسی بر مبنای نظریه‌ها یا فلسفه‌های غربی وارد و قابل بررسی است.

مثلاً وقتی از نقد مارکسیستی یک اثر ادبی فارسی سخن می‌گوییم، باید در نظر داشته باشیم که نظریه‌های مارکسیستی در بستر سرمایه‌داری مدرن مطرح شدند و در این نظریه‌ها، مناسبات کارگر و کارفرما بر اساس اوضاع حاکم بر یک جامعه صنعتی مفروض گرفته شده است. مفاهیمی مانند «از خود بیگانگی»<sup>۱</sup> نظام‌مند در جامعه صنعتی در باب نسبت کارگر و شرایط تولید و کالای تولید شده، وابسته به شبکه‌ای از مفاهیمی است، مانند تقسیم کار، رقابت، افزایش تولید و... که همگی وابسته‌اند به شرایط حاکم بر جامعه صنعتی (ر.ک: Wolff & Leopold, 2025). حال اگر منتقد در باب رمانی که وضعیت اجتماعی- تاریخی روایت آن یک وضع کشاورزی پیشامدرن و بسیار ابتدایی است، تفسیر یا نقدی مارکسیستی را مطرح کند، از نخستین اشکالاتی که به این نوع نقد مطرح می‌شود این است که این نقد، تفاوت بستر و شرایط تاریخی- اجتماعی رمان را با نظریه انتقادی مارکسیستی در نظر نگرفته است. این اشکال ممکن است -بسته به مورد- با پاسخ قابل قبول یا غیر قابل قبولی از سوی منتقد مذکور مواجه شود، ولی در عین حال خود این اشکال در نگاه نخست، وارد و قابل تأمل به نظر می‌رسد.

به دلایلی که در اینجا ذکر می‌شود، به نظر می‌آید چنین اشکالی در باب تفسیر اگزیستانسیالیستی از رمان فارسی معاصر وارد نیست. نخست اینکه هرچند مباحث فلسفی اگزیستانسیالیستی در شرایط تاریخی- اجتماعی خاصی مطرح شد، به‌ویژه نقطه اوج گرفتن این مباحث پس از جنگ جهانی و بحران معنای حاصل از ویرانی‌ها و جنایت‌های جنگ و به تبع آن بحران معنا، اما مسائل عمیق و بنیادینی که فیلسوفان اگزیستانسیالیست مطرح می‌کنند، مسائلی مثل آزادی، انتخاب، مسئولیت، اضطراب، معنای زندگی، تنهایی و دیگری، مسائل مربوط به وجود انسان‌اند و محدود به شرایط

اجتماعی- تاریخی خاصی نیستند.

این ویژگی اگزیستانسیالیسم سبب می‌شود بتوان حتی وضع انسان‌های تاریخی- از جمله برخی از انبیا، ادیبان، یا هنرمندان- را با نگاه اگزیستانسیالیستی مطالعه کرد. شاید معروف‌ترین نمونه از این نوع، تفسیری است که کی‌یرکگور به عنوان پدر اگزیستانسیالیسم، از داستان ابراهیم<sup>(۴)</sup> و تصمیم به ذبح فرزند ارائه می‌کند.

کی‌یرکگور، مفهوم «جهش ایمان»<sup>۱</sup> را (که از مفاهیم مهم اگزیستانسیالیسم است) با تکیه بر تصمیم ابراهیم<sup>(۴)</sup> مطرح می‌کند. بر اساس تفسیر اگزیستانسیالیستی کی‌یرکگور از این داستان کتاب مقدس، ابراهیم<sup>(۴)</sup> با فراتر رفتن از میل و عقل، به سمت ایمان جهش کرد و از این‌رو شایسته عنوان «شهبسوار ایمان»<sup>۲</sup> است: «می‌خواهم از سرگذشت ابراهیم، نتایج دیالکتیکی ذاتی آن را به صورت مسائلی استخراج کنم تا بینم پارادوکس ایمان چه اندازه عظیم است، ... پارادوکسی که اسحاق را به ابراهیم باز پس می‌دهد، پارادوکسی که هیچ استدلالی آن را نمی‌گشاید، زیرا ایمان دقیقاً از همان جایی آغاز می- شود که عقل پایان می‌یابد» (کی‌یرکگور، ۱۳۸۰: ۸۰-۸۱).

همچنین مواجهه اگزیستانسیالیستی متفکرانی چون گابریل مارسل با متون دینی قرون وسطایی، تفسیر اگزیستانسیال آثاری هنری چون نقاشی‌های ونسان ونگوگ و... همگی شاهد بر این ادعایند که از نگاه خود فیلسوفان صاحب‌نظر، اگزیستانسیالیسم نظریه‌ای است در باب شرایط وجودی انسان و مباحث آن صرفاً محدود به بافت اجتماعی- تاریخی انسان معاصر غربی نیست.

در ثانی این اشکال -دست‌کم در شکل افراطی آن- اگر ناشی باشد از نگرشی ضد غربی یا بومی‌گرایانه حداکثری، به مغالطه «نیروانا» یا «کامل نامیسر»<sup>۳</sup> دچار است. گویی این اشکال مفروض می‌گیرد که یک اثر ادبی را صرفاً باید به مدد نظریه‌ای مورد تفسیر و نقد قرار داد که تمام ابعاد این اثر ادبی بر مبنای آن نظریه قابل فهم باشند. گویی یک اثر را باید کاملاً با عینک بومی دید یا کاملاً از یک چشم‌انداز غربی.

1. leap of faith

2. knight of faith

3. Nirvana fallacy/ Fallacy of pure alternatives

### زمینه اجتماعی - تاریخی مؤید تفسیر اگزیستانسیالیستی از دو رمان دانشور

هرچند طبق آنچه در بخش قبلی گذشت، تفسیر رمان معاصر فارسی از منظر اگزیستانسیالیستی به خودی خود اِشکالی ندارد، در عین حال چه بهتر که در ارائه چنین تفسیری، زمینه و بافت اجتماعی - تاریخی قصه رمان و نیز وضعیت اجتماعی‌ای را که نویسنده از دل آنها به آفرینش رمان پرداخته است، در نظر بگیریم و با لحاظ این وضعیت اجتماعی - تاریخی، شواهدی را به نفع تفسیر اگزیستانسیالیستی اثر ارائه کنیم.

بنابراین در تفسیر اگزیستانسیالیستی رمان‌های «جزیره سرگردانی» و «ساربان سرگردان»، شرایط شخصیت موسوم به هستی در این دو رمان و زمینه خاص تاریخی اجتماعی ایران معاصر را لحاظ می‌کنیم. به نظر می‌رسد هم شواهد درون‌متنی (در باب زمینه تاریخی قصه)، هم شواهد برون‌متنی (در باب زمینه تاریخی - اجتماعی‌ای که نویسنده درون آن قرار دارد و از دل آن به خلق اثر می‌پردازد) از اتخاذ زاویه دید اگزیستانسیالیستی در تفسیر این دو رمان حمایت می‌کنند. از جمله شواهد برون‌متنی می‌توان به زندگی خود نویسنده، کنش اجتماعی او در وضع تاریخی پیش و پس از انقلاب ۵۷ و آشنایی او به اندیشه‌های فلسفی غربی اشاره کرد<sup>(۲)</sup>. از جمله شواهد درون‌متنی می‌توان به این موارد اشاره کرد: ارجاعات این دو رمان به وقایع مهم سیاسی دوران پیش و پس از انقلاب (دانشور، ۱۳۷۲: ۲۹ و ۷۸ و دانشور، ۱۳۸۰: ۴۱-۴۲ و ۲۵۳ و ۲۷۸)؛ وجود شخصیت‌هایی که در این وقایع، نقش‌آفرین یا بازیگر بودند (دانشور، ۱۳۷۲: ۲۷-۲۸)؛ در میانه بودن هستی در مواجهه با اندیشه‌های ایدئولوژیک و فراروایت‌هایی متعارضی که شخصیت‌های جانبی حامی آنها‌یند (دانشور، ۱۳۷۲: ۵۹ و دانشور، ۱۳۸۰: ۷۶) و ... .

زمینه تاریخی قصه رمان‌های «جزیره سرگردانی» (۱۳۷۲) و «ساربان سرگردان» (۱۳۸۰)، ایران دهه ۱۳۵۰ است. جامعه ایران در دهه‌های ۴۰ و ۵۰، جامعه‌ای در حال گذار از سنت به مدرنیته است و از این‌رو بحران‌های مربوط به این گذار را از سر می‌گذرانند. سرخوردگی روشن‌فکران، مهاجرت، جنگ، ایده مبارزه و در پی آن شکست آرمان‌های جمعی ایدئولوژیک، ویژگی‌هایی است که با جامعه غربی بستر پیدایش فلسفه‌های اگزیستانسیالیستی، وجوه اشتراک متعددی دارد. در جایی از رمان «جزیره سرگردانی»، هستی به سلیم می‌گوید: «به جلال آل‌احمد بی‌حد علاقه‌مند بودم و هستم...

اما آدم تمام عقاید را حتی از معشوقش هم درست قبول نمی‌کند. زنش سیمین از ایدئولوژی‌زدگی حرف می‌زند. می‌گوید تمام کشورهای جهان سوم حتی کشورهای غربی ایدئولوژی زده‌اند» (دانشور، ۱۳۷۲: ۳۱).

شرایط ایدئولوژی‌زده جامعه ایرانی در دهه ۵۰ و دهه بعد از آن به تدریج به تشدید پدیده‌های درونی اگزیستانسیالیستی‌ای چون اضطراب، بودن در جهان بدون تکیه‌گاه و بحران معنا منجر شد. آغاز رمان «جزیره سرگردانی» به وضوح به وضعیت خاص تاریخی ایران اشاره می‌کند. سرگردانی وجودی شخصیت اصلی رمان، هستی، معلول این وضعیت ویژه تاریخی-اجتماعی ایران است:

«سحر نبود. نور از شیشه پنجره، پشت پلک‌های هستی افتاد و به قلبش راه یافت و ستاره‌ای در دلش چشمک زد. پا شد در رخت‌خوابش نشست. زمین و زمان روشن بود. یک آن مثل همه خوش‌باورها باور کرد که روز از دل ظلمات، مثل آب حیات از دل تاریکی زاییده شد. اما نور تنها یک لحظه پایید... [در] -تاریکی و صدا- دراز کشید و چشم‌هایش را بست. ... خواب می‌دید: ... از گرما عرق کرده، پیراهنش به تنش چسبیده، از تشنگی لاله می‌زند. درخت‌های ناشناخته‌ای را می‌بیند که برگ‌هایشان سوخته، شاخه-هایشان شکسته... سایه ندارند. ... هستی منت یک درخت سوخته را می-کشد و زیرش می‌نشیند. سایه‌ای در کار نیست، اما می‌توان به درخت تکیه داد... چند تا گربه و سگ می‌آیند... چشم‌های همه‌شان کور است. انگار خمپاره‌ای افتاده و همه‌شان را لت‌وپار کرده... شاید گرسنه‌اند. اما آن همه گنجشک مرده را زیر درخت‌ها نمی‌بینند؟.. شاید هم به زبان بی‌زبانی می‌گویند کسی نیست به داد ما برسد؟ هستی از دیوار خرابه‌ای از روی آجرها و پوکه‌های فشنگ رد می‌شود و به چمن سوخته‌ای می‌رسد... یک ساختمان فرو ریخته از دور پیداست. چندتا در بسته پیداست. هستی خود را می‌بیند که روی زمین دست می‌مالد، اما کلیدی پیدا نمی‌کند. ... و حالا هستی کنار چاه آبی ایستاده. نه چرخ چاه، نه رسن.

صدایی می‌گوید: آنها که ریسمان دستشان بود، آنها که کلید داشتند، همه‌شان گم‌و‌گور شدند... هستی که بیدار شد. هنوز طلوعه صبح صادق ندمیده بود» (دانشور، ۱۳۷۲: ۵-۶).

در این صحنه شاید دورنمایی از داستان در قالب یک کابوس ارائه می‌شود؛ کابوسی که ابتدا به سبب وجود نور صبح کاذب، به یک رؤیا شبیه است، اما تا انتهای رؤیا، هیچ صبح صادقی فرامی‌رسد. خمپاره، پوکه فشنگ، دیوار خراب و چمن سوخته، تداعی‌کننده ویرانی جنگ در زمینه تاریخی-اجتماعی مشخصی‌اند. ویرانی‌های این زمینه اجتماعی-تاریخی، امید شخصیت اصلی داستان را نسبت به نور صبح کاذب مأیوس کرده است.

از جمله معانی تقابل نور و ظلمت در فرهنگ فارسی، تقابل معرفت و جهل است. از این‌رو تقابل نور و ظلمت در ابتدای رمان «جزیره سرگردانی» بیانگر این است که آنچه در ابتدا معرفت و منهج سعادت می‌نمود، در واقع صبح کاذبی بود که هستی را در ظلمت جهل، سرگردان نهاده است. جست‌وجوی کلید نیز بیانگر این ظلمت معرفتی است. او کلیدی نمی‌یابد تا به سوی نور معرفت، دری بگشاید. خبری از کلید، چرخ و ریسمان چاه نیست؛ ابزاری که به نور معرفت یا آب حیات و سعادت، راهی بگشایند. راه‌بلدی هم نیست تا به مدد او آید. آنها که ادعای راه بلد بودن داشتند، نیز خود مانند هستی سرگشته و سرگردان شدند.

جالب اینجاست که اوج طرح مباحث فلسفی اگزیستانسیالیسم در اروپا، پس از جنگ جهانی و ویرانی‌های آن و بحران معنای حاصل از آن است (McBride, 2012: 55). ایدئولوژی‌های بزرگی که هر یک مدعی رساندن اجتماعات بشری به جامعه آرمانی بودند، در نهایت در تقابلی مرگ‌بار به ویرانی جوامع انسانی منجر شدند. در نتیجه موضوع تأملات فلسفی از بیرون به درون و از جامعه به فرد سوق یافت. قطعیت ایدئولوژیک و یقین فلسفی مدرن، جای خود را به تردید، حیرت و سرگردانی وجودی داد.

از این منظر توجه به زمینه‌های تاریخی-اجتماعی، نه تنها مانع از ارائه تفسیر اگزیستانسیالیستی از دو رمان «جزیره سرگردانی» و «ساربان سرگردان» نیست، بلکه حتی مؤید و حامی چنین تفسیری است.

### دلهره و سرگردانی هستی، همچون اضطراب اگزیستانسیال

شخصیت هستی رمان‌های دانشور در وضع سرگردانی است و راز فهم این شخصیت در فهم نوع سرگردانی‌ای است که او بدان دچار است. به نظر می‌رسد موقعیت هستی در میان برخی شخصیت‌های مردی که او را در برگرفته‌اند، همچون موقعیت انسان متعلق به زمینه خاص تاریخی ایران است در برابر نظام‌های معرفتی و ایدئولوژیک، که هر یک با ارائه الگوهای رفتاری متقن برای رسیدن به سعادت فردی و جمعی، معیارهای متقن و متعینی برای انتخاب‌های این انسان ارائه می‌کنند. تعارض بین این نظام‌های بدیل معرفتی و ایدئولوژیک، در کنار ویران شدن وضع سیاسی-اجتماعی سابق، این انسان را بیش از پیش در معرض انتخاب‌هایی قرار داده است که بزرگی فرجام هر یک از آنها، اضطراب انتخاب را تشدید کرده است.

بر مبنای اندیشه‌های اگزیستانسیالیسم، خاص‌ترین وجه ممیزه<sup>۱</sup> انسان، آزادی او است. اما این آزادی به خاطر فقدان مبنا و معیار قطعی برای انتخاب‌هایمان، مقرون به اضطراب<sup>۲</sup> است (Hatab, 1999: 160-161). برای فهم چرایی این اضطراب خوب است به رمان «یادداشت‌های زیرزمینی»<sup>۳</sup> داستایوفسکی توجه کنیم. در این رمان با شخصیت بی-نام و نشانی مواجهیم که با عبارت «مرد زیرزمینی» شناخته می‌شود. مرد زیرزمینی با یک تصویر علمی و مکانیکی‌ای از انسان که در بستر تاریخی اجتماعی داستان (روسیه دهه ۱۸۶۰) در حال ترویج است، مخالف است. بر اساس این تصویر رایج در این زمینه تاریخی-اجتماعی، هر کاری که انسان انجام می‌دهد، معلول قوانین علّی و معلولی متعین و مکانیکی است و از این‌رو رفتار انسان از طریق قوانین علمی از پیش متعین است و با مطالعه علمی می‌توان رفتار انسان را پیش‌بینی کرد.

مرد زیرزمینی داستان داستایوفسکی، ضد این تصویر از انسان می‌شورد و شورش خود را در قالب رفتارهای خودتخریب‌گر نشان می‌دهد که مخالف قوانین متعین علمی و قواعد مرسوم اجتماعی است. او دندان درد دارد، ولی به پزشک مراجعه نمی‌کند؛ وقتی در مهمانی با هم‌دوره‌ای‌های دوران تحصیل است، به شیوه‌های تحقیرآمیز و نامقبول

1. most advantageous advantage

2. anxiety

3. Notes from Underground/Записки изъ подполья (1866)

رفتار می‌کند؛ وقتی با یک خانم زیبا که به او اقبال نشان می‌دهد مواجه می‌شود، رفتاری خشمگین و تهاجمی از خود نشان می‌دهد. او نقش یک ضد قهرمان را ایفا می‌کند تا از آزادی خود در برابر تصویر رایج زمانه دفاع کند (Aho, 2023: 16).

اما مرد زیرزمینی، همچون هر انسان دیگر نمی‌داند از انتخاب‌های او چه نتایجی حاصل خواهد شد. ممکن است انتخاب‌های من، همچون انتخاب‌های مرد زیرزمینی داستان داستایفسکی در نهایت به خودویرانگری من منجر شود و همین نکته مسبب اضطراب من در مقام صاحب انتخاب و آزادی است.

از منظر فیلسوف اگزیستانسیالیست، اضطراب، آشکارکننده این مخمسه وجودی انسان است و نشان می‌دهد که انسان در قلمرویی از امکانات رها شده است، جایی که با مجموعه‌ای گیج‌کننده از گزینه‌ها روبه‌رو است و به‌تنهایی در برابر هر گزینه‌ای که انتخاب می‌کند، پاسخگو و مسئول است. با این ملاحظه، اضطراب، معطوف به یک شیء یا رویداد خارجی در جهان نیست، بلکه معطوف به درون انسان در مقام کنشگر آزاد و مختار است. منشأ و منبع اضطراب، وجود خود انسان است (همان: ۱۷).

بنابراین مسئله وجودی در اینجا یک سرگردانی هستی‌شناختی متافیزیکی محض نیست. در اندیشه اگزیستانسیالیستی، سرگردانی وجودی، معطوف به درون خود انسان است و ناشی است از آزادی انسان برای انتخاب بین گزینه‌های مختلف و مسئولیت انسان در قبال فرجام این انتخاب (مک‌کواری، ۱۳۷۶: ۱۰۲).

اضطراب<sup>۱</sup>، از مفاهیم اگزیستانسیالیستی مهم فلسفه هایدگر است. در اندیشه هایدگر نیز اضطراب، به خلاف ترس، معطوف به بیرون نیست، بلکه معطوف به درون انسان است. اضطراب صرفاً احساسی عادی نیست، بلکه حالت بنیادین دازاین (وجود انسانی) است (هایدگر، ۱۳۸۷: ۴۴۳). اضطراب با ترس متفاوت است. ترس ناشی از چیز مشخصی است، مثلاً ترس از یک حیوان وحشی، از فقر، یا از یک دشمن؛ اما اضطراب، ابژه مشخصی ندارد؛ بلکه ما مضطرب می‌شویم از خود این حقیقت که در جهان هستیم و باید انتخاب کنیم (Schalow & Denker, 2010 : 53). این انتخاب، معیار تعیین‌کننده بیرونی ندارد، بلکه خود ما در نهایت مسئول این انتخابیم.

اضطراب مقرون به وجود اصیل است. اگر انسان خود را در روزمرگی زیستن بین دیگران رها کند و به زندگی‌ای همچون همگان بسنده کند (کاری که اکثر انسان‌ها تمایل دارند انجام دهند)، با انتخابی مواجه نخواهد بود تا به واسطه آن مضطرب شود. از همین‌رو یکی از شناخته‌شده‌ترین جنبه‌های اگزیستانسیالیسم، نقد جامعه توده‌ای و نقد تمایل ما به هم رنگ شدن با هنجارها و انتظارات سطح پایین عوام است. ما به جای اینکه تجربه شخصی خود را از زندگی داشته باشیم، تمایل داریم جمعیت ما را به این سو و آن سو بکشد و کاری را انجام دهیم که عامه مردم یا -به تعبیری- «همگنان»<sup>(۳)</sup> انجام می‌دهند. همان‌طور که هایدگر می‌نویسد: «لذت و شادی ما بسان لذت و شادی همگنان است. ما می‌بینیم، می‌خوانیم و درباره ادبیات و هنر داوری می‌کنیم به همان‌سان که همگنان می‌بینند و داوری می‌کند؛ اما همچنین ما در رویارویی با «توده‌ای عظیم» پس می‌کشیم به همان‌سان که همگنان پس می‌کشد. ... همگنان ... نوع هستی هرروزینگی را مقرر می‌دارد» (هایدگر، ۱۳۸۷: ۳۲۳-بند ۱۲۷).

زیستن به این شیوه، آرامش‌بخش و بدون اضطراب و فاقد سرگردانی است و این توهم را ایجاد کند که ما خوب زندگی می‌کنیم، زیرا کاری را انجام می‌دهیم که همگان انجام می‌دهند. اما برای یک متفکر اگزیستانسیالیست، این شیوه هم‌رنگ جماعت شدن، تجلی بی‌اصالتی<sup>۱</sup> یا خودفریبی است، زیرا ناشی از این است که ما تمایلی یا توانایی مواجهه با آزادی و امکانات خود را نداریم. این سبک از زندگی بیانگر این است که از فرد بودن، صادق بودن با خودمان و از انتخاب‌های تعیین‌کننده زندگی خودمان می‌ترسیم (Aho, 2023: 19).

انسان‌ها برای رهایی از اضطراب معمولاً خودشان را با حرف دیگران تعریف می‌کنند: «من رشته پزشکی را انتخاب می‌کنم، چون جامعه گفته این رشته خوبی است»، «من موقم چون مردم ماشین و ظواهر زندگی من را تحسین می‌کنند»، اگر با الگوی مطلوب عموم مردم زندگی کنم، اضطراب ناشی از به عهده گرفتن مسئولیت انتخاب ناپدید می‌شود. اما آنگاه که در میان جمع ناگهان به خودم می‌آیم و از خود می‌پرسم «من در میان

این جمع چه می‌کنم؟» است که وجود اصیل من جلوه می‌کند. این اصالت هزینه دارد و اضطراب به بار می‌آورد. اضطراب زمانی رخ می‌دهد که در باب قالب‌های عامه تردید می‌کنم و در نتیجه دست به انتخاب می‌زنم. وقتی مضطرب می‌شوم، احساس می‌کنم امور عادی و آشنا ناگهان غریب می‌شوند. دیگر در دنیا آن حس «در خانه بودن» را ندارم. این احساس بی‌خانمانی هستی‌شناختی، همان اضطراب است (Schalow & Denker, 2010: 53).

سرگردانی شخصیت «هستی» را در دو رمان «جزیره سرگردانی» و «ساریان سرگردان» می‌توان در افق اضطراب وجودی اگزیستانسیالیستی فهمید. این شخصیت، میراث‌دار گذشته‌ای نیست که بتواند هدایتگر او باشد. او در دوران کودکی، پدر خود را از دست داده است. او دختر مادری است که تن به ازدواج دوم می‌دهد و به این ازدواج نیز وفادار نیست. از این‌رو هستی فاقد تکیه‌گاه محکمی به‌مثابه خانه و خانواده، به معنای سنتی کلمه است؛ یعنی جایی که معیارهای الگوی زیستی انسان تا حد زیادی از پیش در آن تعیین می‌شود. در نتیجه او در فقدان تکیه‌گاه، به هویت و ذاتی سرگردان مبدل می‌شود و سرگردانی او اضطراب‌آور است و چه‌بسا از آن گریزان است، چنان‌که می‌گوید: «می‌شود ذات سرگردانم را عوض کنم؟» (دانشور، ۱۳۸۰: ۱۱۴).

در جای دیگر رمان می‌خوانیم: «هستی به فکر فرو می‌رود... مضمون شعر چنین بود که دختری بالغ می‌شود و نمی‌فهمد کجا به کجاست؟ شوهر می‌کند باز هم نمی‌فهمد. بچه‌ها یکی پس از دیگری از سروکولش بالا می‌روند، باز هم نمی‌فهمد. می‌روبد و می‌شوید و می‌دوزد و می‌خرد و می‌پزد و باز نمی‌فهمد کجا به کجاست... و هستی می‌اندیشید که آیا تمام طول تاریخ ما مصداق این ترجیع‌بند نبوده است که هیچ‌گاه نفهمیده‌ایم کجا به کجاست؟» (همان: ۱۸۵).

### اصالت زندگی در برابر آرمان‌گرایی اجتماعی؛ همچون آموزه‌ای اگزیستانسیالیستی

از جمله ویژگی‌های اندیشه‌های اگزیستانسیالیستی، تقدم و محوریت زندگی فردی و شخصی در تفکر است. تجارب شخصی ما از زندگی باید تأملاتمان را هدایت کند. زندگی همواره باید نقطه آغازی باشد که همه اندیشه‌ها، ارزش‌ها یا آرمان‌های دیگر در بستر آن

بحث شوند. کی‌یرکگور از نظام‌های فلسفی‌ای که نیروی حیاتی را از وجود انسان می‌دزدید، برآشفته بود (Charme, 1999: 265). متفکر اگزیستانسیالیست در جهت‌دهی به زندگی فرد، خود زندگی شخصی فرد را بر هر آموزه و کلان‌روایتی مقدم می‌داند. اساساً از کارکردهای کلان‌روایت‌ها این است که مانع از اینند که فرد با زندگی و مسائل آن مواجهه‌ای اصیل داشته باشد.

کی‌یرکگور به عنوان پدر فلسفه اگزیستانسیالیسم، به طور خاص با این ایده درگیر بوده است. وی به شدت با محوریت داشتن فلسفه‌هایی که سعی دارند همه‌چیز را درون خود تبیین کنند و الگویی کلی در باب معرفت و سعادت و اجتماع ارائه کنند، در تعارض است. او حقیقت را از جمله اموری می‌داند که موضوع زندگی شخصی هر انسان است و نه موضوع گفتارهای کلی. ایدئولوژی‌های بزرگ (از جمله هگلیسم که در زمان کی‌یرکگور رایج بود) که مدعی‌اند همه‌چیز را در قالب نظام‌های کلی تبیین می‌کنند، مانع از مواجهه انسان در متن زندگی شخصی با مسائلی چون حقیقت هستند.

مسئله کی‌یرکگور این نیست که حقیقت چیست، بلکه مسئله او این است که «حقیقت برای من چیست». وی در برابر مفهوم سنتی حقیقت، که عبارت است از جوهرهای عینی و کلی، حقیقت را به مثابه سوژکتیویته مطرح می‌کند. حقیقت به مثابه سوژکتیویته عبارت است از نسبت‌های فرد با خودش در وجود انضمامی او: امیال، احساسات، تصمیم‌ها، حالات روحی، بصیرت‌ها و آرزوها. از نظر او، آموزش حقیقت در درجه اول خودآموزی است. اگر انسان به شناخت خود بپردازد، به بیراهه بودن دعاوی کلی سنتی و مدرن در باب حقیقت پی می‌برد. در این فرایند، انسان نه تنها با اثر بیگانه‌ساز اندیشه مجرد غیر شخصی روبه‌رو می‌شود، بلکه با قدرت غیر انسانی‌ساز رسوم اجتماعی و عادات توده و «جمعیت»<sup>۱</sup> نیز مواجه می‌گردد (Aloni, 1999: 118). او بر همین اساس به «جمعیت» و ایدئولوژی‌های جمع‌گرا بدبین است. از نگاه او، «جمعیت دروغ است» و «صرفاً فرد، حقیقت را دریافت می‌کند». جامعه آرمانی، دروغ است و حقیقت، موضوع نسخه‌های از پیش‌نوشته‌شده آرمان‌گرایان نیست.

بنابراین از منظر اگزیستانسیالیستی کی‌یرکگور، پاسخ مسائل بنیادین انسان را نه در

جهان‌بینی‌های کلان و ایدئولوژی‌های بزرگ، بلکه باید در وجود خود و در متن زندگی جست. تحلیل وجود انسان با اصطلاح دازاین در فلسفه هایدگر نیز تلویحاً واجد چنین پیامی است. تحلیل دازاین هایدگر، برای نفی این ایده است که انسان می‌تواند از طریق متافیزیک و دین به حقایق اساسی درباره آنچه به او معنا می‌دهد، دست یابد (Hannay, 2012: 91).

این آموزه اگزیستانسیالیستی کی‌یرکگور و هایدگر، در تقابل با ایدئولوژی‌های جمع‌گرا و آرمان‌گرایانه است که سعی دارند با ارائه تصویری از جامعه ایده‌آل مرام و مسلکی جامع، عدالت‌گرا و گاه ستیزه‌جو ارائه کنند که همه ابعاد زندگی فرد را در جهت رسیدن به آن آرمان اجتماعی تعریف می‌کنند. در بخش بعدی، همین سیر را در رمان‌های «جزیره سرگردانی» و «ساربان سرگردان» دنبال می‌کنیم.

### فرجام «ساربان سرگردان»: بازگشت به زندگی

شخصیت هستی در رمان‌های «جزیره سرگردانی» و «ساربان سرگردان» در میانه تنوعی از این ایدئولوژی‌ها و مسلک‌هاست که در عین تعارض با هم، در شکل کلی آرمان‌خواهی و جمع‌گرایی به یکدیگر شباهت دارند. دو شخصیت مرد که در طول این دو رمان با هستی ارتباط دارند، هر دو شیفته چنین آرمان‌هایی‌اند و در مقابل، هستی همواره از این جهت با آنها در تعارض است و یا در نهایت سعی دارد به این گرایش‌های آنها بی‌توجه باشد.

مراد پاکدل، دوست دوران دانشگاه هستی است و هستی به او علاقه‌مند است. مراد متأثر از ایدئولوژی مارکسیسم است. آرمان‌های این ایدئولوژی و مبارزه برای رسیدن به آن -که از نگاه مراد، مسیر رسیدن بشر به سعادت است- آنقدر برای او مهم است که حتی حاضر است وصال با هستی و ازدواج با او را قربانی این مبارزه کند (دانشور، ۱۳۷۲: ۳۵ و ۱۸۶). هستی گاه در فعالیت‌های اجتماعی و مبارزه به مراد کمک می‌کند (همان: ۲۱۲ و ۲۳۰)، اما فرآیند داستان و گفته‌های هستی به نحوی این را القا می‌کنند که انگیزه این کمک‌ها صرفاً همراهی با مراد است و نه شیفتگی به دغدغه‌های آرمان‌خواهانه او.

زندگی مراد در مبارزه خلاصه می‌شد. سخنان او برای هستی، نه همچون گفتار عاشقانه یک یار و محبوب، بلکه گویی سخنان یک معلم بود که سعی

داشت همواره درس را به گوش شاگردش دیکته کند. اما در میان سخنان مراد، یک چیز در گوش هستی به یاد مانده بود. مراد از این گفته بود که مبارزه نیازمند این است که انسان همچون عموم مردم نباشد و خلاف جریان آب شنا کند و در امور روزمره غرق نشود و بدین شکل آرمان اجتماعی‌اش را فراموش نکند. اما برای هستی فقط این بخش از مضامین حرف‌های مراد مهم بود:

«... مراد یکریز حرف زده بود و گفته بود با جریان آب شنا کردن

آسان است، اما خلاف جریان آب شنا کردن سخت... منتهی به

زندگی معنی می‌دهد و تلاش بیشتر می‌خواهد» (همان: ۱۸).

مقصود مراد از شنا برخلاف جهت آب، مبارزه بود. ولی شنا کردن برخلاف مسیر آب برای هستی، غرق نشدن در امور روزمره و اندیشیدن به پرسش‌های وجودی و اگزیستانسیال است که از قضا مقرون به سرگردانی و حیرانی است، به‌خلاف وضع سرشار از یقین و جزم‌اندیشه مراد.

مبارزه و ستیزه‌جویی مراد از منظر اگزیستانسیالیستی، اتفاقاً شنا کردن در مسیر جهت آب است؛ با این تفاوت که جمعی که مراد هنگام شنا کردن تابع مسیر آنهاست، جمعیتی متفاوت با عموم مردم‌اند. اما همان‌طور که مردم عادی در جریان روزمره، تابع الگوهای روزمره زندگی مقبول اجتماع هستند، یک مبارز مارکسیست همچون مراد هم بدون تفکر و تأمل، الگوی مبارزاتی‌ای دیکته‌شده از سوی حزب را پذیرفته است.

همین ویژگی مراد در نسبتش با هستی، درباره سلیم نیز صادق است. هستی جایی از داستان درباره سلیم با خود می‌اندیشد: «این بابا [= سلیم] هم مثل «مراد» به آدم درس می‌دهد، منتهی موضوع درسش فرق دارد...» (دانشور، ۱۳۷۲:

۳۲). هستی در میان مراد و سلیم و آدم‌های دیگری که سعی دارند نسخه‌های کاملی از مسیر رسیدن به آرمان‌ها و سعادت را بی‌وقفه تدریس و ترویج کنند و در عین حال با یکدیگر در تعارض و چالش هستند، احساس بی‌معناری و سردرگمی می‌کند:

«من قاطی پاطی هستم. گاهی فکر می‌کنم چپ انسان‌دوستم و هوادار

خلیل ملکی و گاهی فکر می‌کنم به قدرت تحرک مذهب معتقدم و پیرو جلال آل‌احمد، یا به قول شما [=سلیم] به دینامیزم مذهبی. گاهی فکر می‌کنم تنها به هنر رو بیاورم، با برداشت درست اجتماعی و سیاسی، اما چه برداشتی درست است؟ نمی‌دانم» (همان: ۸۷).

هستی، دختري فرهیخته است و مرام‌ها و مسلک‌های ایدئولوژیک یادشده را می‌فهمد. او با اشخاص صاحب‌رأی بسیاری در ارتباط است، اما ذهن او مجذوب و تحت سلطه این آرا قرار نگرفته است. هستی اواخر عمر خلیل ملکی، نزد او می‌رفته و به زبان ساده، ایده‌های مارکسیسم را می‌نوشته است، ولی هستی مارکسیست نشده است (همان: ۲۷). او با جلال آل‌احمد، دوستی و آشنایی داشته، اما ایدئولوژی دینی جلال را هم نپذیرفته است (همان: ۲۸ و ۲۶۴). مراد و سلیم در دوره‌های مختلف برای هستی، محبوب بوده‌اند، ولی او شیفته مرام فکری آنها نبوده است.

صرفاً در انتهای رمان «جزیره سرگردانی»، هستی با ازدواج با سلیم تاحدی به افکار او متمایل می‌شود و حتی در خواب می‌بیند که کلید را -در رؤیایی شبیه به کابوسی که پیشتر نقل شد- یافته است. اما سرگردانی هستی در جریان رمان بعدی (ساربان سرگردان) بیش از قبل نمودار می‌شود، به نحوی که گویی تمایل معرفتی‌ای که در انتهای رمان «جزیره سرگردانی» در ذهن هستی رخ داده، صرفاً تمایلی زودگذر و متأثر از رابطه با سلیم بوده است.

اضطرابِ وجودیِ اگزیستانسیال در شخصیت‌های هستی و مراد در رمان «ساربان سرگردان» به شکل آشکاری روایت می‌شود. سرگردانی وجودی این دو شخصیت حتی پس از نجات آنها از جزیره، در صحبت‌هایشان مشهود است. اما در اینجا هستی این سرگردانی را می‌پذیرد و گویی قبول می‌کند که وضع انسان به گونه‌ای است که نمی‌تواند معیاری تام و راهنمایی متقن برای زندگی، سعادت و مناسبات خود بیابد. او سرگردانی را به مثابه یک واقعیت زندگی بشری پذیرفته است و در عین حال با این وضع وجودی سرگردان، ارتباطی مأنوس یافته است.

طوطک، شخصیتی که صرفاً هستی آن را می‌بیند، بیانگر درک هستی از وضع

وجودی سرگردان و در عین حال شخصی خویش است. طوطک، درک و فهم شخصی هستی از معنای زندگی است. مخصوصاً وقتی طوطک به هستی چنین می گوید: «زندگی سرودی است، با محبت بخوانش. زندگی یک بازی است با سرور بازی اش کن، اما آگاه باش که اصل زندگی سفر در گردونه‌ای است میان تولد و مرگ» (دانشور، ۱۳۷۲: ۱۳۳). به کلماتی چون «زندگی»، «تولد» و «مرگ» در این نقل قول دقت کنید. اینها همگی طنین اندیشه‌های اگزیستانسیالیستی‌ای را دارند که عناصر انضمامی زندگی را بر هر نظریه و ایده کلی فلسفی و ایدئولوژیک مقدم می‌دانند.

در رمان «ساربان سرگردان» در جزیره سرگردانی، هستی و مراد در بیابان گم می‌شوند و تجربه‌ای نزدیک به مرگ را از سر می‌گذرانند. اما این تجربه از قضا سبب می‌شود که آنها -و به‌ویژه مراد- هرچه بیشتر به معنا و اهمیت زندگی نزدیک‌تر شوند. مواجهه با مرگ، اهمیت زندگی را برای هر دو آنها آشکار می‌کند. آنها گم‌گشته‌ای را در بیابان پیدا می‌کنند؛ زندگی را، خودشان را:

«مراد گفت: به کلی گم شدیم. - نه مراد گم نشده‌ایم. تازه خودمان را پیدا

کرده‌ایم» (دانشور، ۱۳۸۰: ۹۸).

کویر در وجود مراد نیز تحولی ایجاد می‌کند؛ او را از مشغله‌های روزمره و بیرونی و هیاهوهای جزمیت‌گرایانه ایدئولوژیک آرمان‌خواهانه رها می‌کند و بدین شکل او، خود را پیدا می‌کند، مواجهه‌ای وجودی و اگزیستانسیال با درون خود پیدا می‌کند و به «زندگی» بازمی‌گردد:

«[مراد می‌گوید] با خودم عهد کردم که اگر از کویر دربیایم، دیگر تنها به

زنده بودن و زندگی کردن فکر کنم» (دانشور، ۱۳۸۰: ۲۰۰).

تجربه یادشده پایان جست‌وجوی مراد است. همان‌طور که مرسو در انتهای رمان بیگانه کامو درمی‌یابد که باید بی‌معنایی جهان را بپذیرد و سعادت را در خود زندگی و وجود داشتن بیابد (Malpas, 2012: 306)، مراد نیز از جست‌وجوی معنای زندگی در متن مبارزات ایدئولوژیک دست برمی‌دارد و معنا و سعادت را در متن زندگی می‌یابد.

## بحران معنا و آفرینش هنری

یکی از مهم‌ترین آثار ادبی اگزیستانسیالیستی معاصر، رمان «تهوع» سارتر است. طبق قصه این اثر، شخصیت اصلی یعنی روکانتن، تجربه‌ای وجودی را از اثر می‌گذراند و ناگهان این نکته متمرکز می‌شود که جهان و اشیا درون آن صرفاً هستند (وجود دارند) بدون اینکه دلیلی برای وجود آنها بیابد. در جریان این تجربه فلسفی، روکانتن جهان را بی‌معنا می‌یابد (McBride, 2012: 55) و به حالتی دچار می‌شود که خودش آن را «تهوع» می‌نامد:

«درخت‌ها، ستون‌های آبی شب، غلغل شادمانه یک چشمه، بوهای زنده،  
مُرم‌های کوچک گرمایی که در هوای سرد موج می‌زند، مرد مو سرخی که  
روی نیمکتی... نشسته بود. همه این خواب‌آلودگی‌ها... را با هم در نظر  
می‌گرفتم، به طور مبهمی مضحک می‌نمودند... ما توده‌ای از موجودات  
ناراحت و به ستوه آمده به دست خودمان بودیم. ما کمترین دلیلی برای  
بودن در آنجا نداشتیم، هیچ کداممان» (سارتر، ۱۳۶۵: ۱۵۲).

تهوع روکانتن صرفاً حالتی جسمانی نیست، بلکه عمیقاً فلسفی است. این تجربه فلسفی به طور خلاصه این است که اشیا و انسان‌ها هستند، بدون اینکه هستی آنها معنایی داشته باشد (Malpas, 2012: 300-301). بسیاری از نظام‌های معرفتی و مذهبی همگی مدعی‌اند که هستی دارای دلیل و معناست و جهتی مشخص دارد؛ ولی این نظام‌ها برای شخصیتی چون روکانتن، اعتبار ادعایی خود را ندارند. در نتیجه روکانتن عمیقاً احساس بی‌هدفی، بیگانگی و پوچی می‌کند. تاریخ، روابط عاطفی انسانی، نظام‌های فکری و حتی خاطراتش هیچ‌یک نمی‌توانند به زندگی او معنا ببخشند. همه نظام‌های معنایی برای او بر ساخته و تصنعی‌اند و حاوی هیچ معنای ضروری و از پیش داده‌ای نیستند. بحران معنا برای او به اوج خود می‌رسد.

اما در انتهای رمان، روکانتن دچار تحول می‌شود. ولی این تحول به این معنا نیست که او به لحاظ معرفتی سرانجام یک نظام معنایی را تأیید می‌کند. بلکه او همچنان جهان و هستی را بی‌معنا می‌داند. اما این بی‌معنایی، او را دچار فروپاشی نمی‌کند و نتیجه می‌گیرد که این بی‌معنایی، لازمه آزادی او است و به واسطه این آزادی، او خود می‌تواند برای زندگی‌اش معنا خلق کند.

آنچه منشأ الهام روکانتن است، یک اثر هنری است؛ یعنی یک قطعه موسیقی جاز. او درمی‌یابد که همان‌گونه که یک قطعه موسیقی و یک اثر هنری در جهانی بی‌نظم و آشفته می‌تواند نظم و انسجام خلق کند، انسان هم می‌تواند در میان موجودات بی‌معنا، معنای زندگی‌اش را بیافریند. از این‌رو تلاش می‌کند به جای اینکه در پی یافتن معانی از پیش نوشته شده برود، خودش معنای زندگی خود را بیافریند؛ مثلاً با خلق یک اثر هنری، نوشتن یک رمان (سارتر ۱۳۶۵: ۱۹۷-۱۹۸؛ McBride 2012: 63؛ Charme 1999: 266).

در دو رمان «جزیره سرگردانی» و «ساربان سرگردان» هم با بحران اگزیستانسیالیستی معنا و هم یافتن معنای زندگی از دل پرداختن به هنر مواجه‌ایم. هستی، شخصیت اصلی داستان، هنرمند است. او شاعر نقاش است. او نظام‌های معرفتی و ایدئولوژیکی را که مدعی معنابخشی به زندگی‌اند، به‌خوبی می‌شناسد. اما این نظام‌ها، اعتبار ادعایی‌شان را برای هستی ندارند، همچنان که برای روکانتن رمان سارتر ندارند. از این‌رو او دچار سرگردانی است و در جست‌وجوی گوهری است معنابخش به زندگی بشر:

«[هستی] می‌اندیشد گوهر ناب آدمی را چگونه می‌شود به دست آورد؟»

جوهر حیثیت و شرفش را؟» (دانشور، ۱۳۷۲: ۲۹۶).

وضع هستی هنرمند را در اینجا می‌توان در آن مصراع خلاصه کرد که «آنچه خود داشت ز بیگانه تمنا می‌کرد». او درمی‌یابد که این سرگردانی و این جست‌وجوی گوهر معنابخش را باید در خلاقیت خودش دنبال کند؛ یعنی در آفرینش هنری. او خود باید این گوهر معنابخش را خلق کند:

«[هستی می‌گوید] خودم را کشف کردم و مجموع شدم. باید خودم را وقف

شعر و نقاشی کنم» (دانشور، ۱۳۸۰: ۷۹-۸۰).

## نتیجه‌گیری

با توجه به ویژگی‌ها و عناصر مندرج در دو اثر داستانی سیمین دانشور، یعنی رمان‌های «جزیره سرگردانی» و «ساربان سرگردان»، این دو رمان حاوی برخی عناصر اندیشه فلسفی اگزیستانسیالیسم هستند. ما در اینجا غلبه عناصری چون آزادی، انتخاب، اضطراب و سرگردانی، زندگی و مرگ‌اندیشی را در این دو رمان با دیدگاه‌های متفکران و فیلسوفان

معاصری چون کی‌یرکگور، داستایفسکی، هایدگر، سارتر و کامو قرائت کردیم. همان‌طور که در متن مقاله بیان شد، این تفسیر مبتنی است بر هرمنوتیک متن‌محور گادامر و حاصل مواجهه با متن دو رمان -فارغ از واکاوی و دعوی در باب نیت مؤلف- است.

از نظر عنصر غالب، رمان «جزیره سرگردانی» را محل تردیدهای شخصیت اصلی می‌یابیم که در نهایت به سرگردانی وجودی و توجه او به مسائل اگزیستانسیالیستی منجر می‌شود. هستی به لحاظ معرفتی، شخصیتی سرگردان است. در رمان «ساربان سرگردان»، وضع هستی در بستر تاریخی-اجتماعی ایران دهه‌های ۵۰ و ۶۰ همچون انسان ایرانی معاصری است که تجربه شرایط ایدئولوژیک و سرشار از یقین دوران مبارزه را پشت سر نهاده است و پس از نفی شرایط سلطنتی حاکم، با نظام‌های معرفتی و ایدئولوژیک متعارضی مواجه است که هر یک در عین تعارض با قطعیت و ادعای سعادت، انسان ایرانی را به سوی خود می‌کشند. وضع این انسان در میان این نظام‌های معرفتی بدیل و متعارض، سرگردانی‌ای معرفتی است که در عمل به سرگشتگی‌ای وجودی و هستی‌شناختی می‌انجامد.

وضع سرگشتگی وجودی هستی، یک سرگشتگی اگزیستانسیال در میان فراروایت‌هایی است که به سبب شرایط و بستر اجتماعی موجود ایقان و تکیه‌گاه استوار معرفت‌شناختی‌ای را برای این شخصیت به بار نمی‌آورند. سرانجام شخصیت اصلی این دو رمان درمی‌یابد که برای این سرگشتگی و سرگردانی اگزیستانسیال، ساحل آرامشی نیست جز بازگشت به خود زندگی و خلق معنای زندگی به‌مدد آفرینش اثر هنری. بر این اساس این مقاله در عین توجه به بستر اجتماعی-تاریخی روایت دو رمان مورد بحث، خوانشی اگزیستانسیالیستی را از آنها ارائه کرد.

## پی‌نوشت

۱. معرفی کامل منابع یادشده در پیشینه:

- ابدالی، آسنا و دیگران (۱۴۰۰) «معاصرسازی اشعار کهن در رمان جزیره سرگردانی و ساربان سرگردان سیمین دانشور»، زبان و ادبیات فارسی، شماره ۶۳، صص ۱۴۱-۱۶۸.

- اسحاقیان، جواد (۱۳۸۸) سیمین دانشور: درنگی بر سرگردانی‌های شهرزاد پسامدرن، تهران، گل‌آذین.
- امن‌خانی، عیسی (۱۳۹۲) اگزیستانسیالیسم و ادبیات معاصر ایران، تهران، علمی.
- پاینده، حسین (۱۳۸۱) «سیمین دانشور: شهرزادی پسامدرن»، متن‌پژوهی ادبی، دوره پنجم، شماره ۱۵، صص ۵۷-۸۲.
- دریانورد، سمیه و دیگران (۱۴۰۲) «بحران هویت زنان در دو رمان جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان از سیمین دانشور»، پژوهشنامه ادب غنایی، دوره بیست‌ویکم، شماره ۴۰، صص ۵۹-۷۶.
- سلیمی کوچی، ابراهیم و فاطمه سکوت جهرمی (۱۳۹۱) «گفت‌وگومداری و چندصدایی در رمان جزیره سرگردانی»، پژوهش ادبیات معاصر جهان، دوره هفدهم، شماره ۲، صص ۷۷-۹۱.
- شاکری، جلیل و سعید مشکی (۱۳۹۴) «بررسی مؤلفه‌های زمان روایی در رمان جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان سیمین دانشور» ادبیات پارسی معاصر، سال پنجم، شماره ۳، صص ۸۹-۱۱۱.
- صفری، جهانگیر و ابراهیم ظاهری (۱۳۹۷) «گفتمان عرفان در رمان جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان»، پژوهشنامه نقد ادبی و بلاغت، سال هفتم، شماره ۱، صص ۱۲۹-۱۴۶.
- ۲. سیمین دانشور در سخنرانی‌ای که در سال ۱۳۵۶ در انستیتو گوته در باب مسائل هنر معاصر ارائه می‌کند، بر اهمیت نسبت آزادی با هنر تأکید می‌کند. جالب اینجاست که او در این سخنرانی، غیر از مفهوم آزادی، مفاهیم دیگری چون اضطراب و دلهره، هیچ-انگاری (نیپیلیسم)، از خودبیگانگی و... را که از مفاهیم مهم اگزیستانسیالیسم هستند، بارها به کار می‌برد. او در این سخنرانی، راه نجات بشر را در هنر می‌داند و در جملات پایانی می‌گوید: «راه نجات بشریت الزاماً گرویدن به سوسیالیسم یا ایسم‌های غربی نیست. راه نجات در بررسی همه‌جانبه کلیه نهادهای اجتماعی و راه و رسم زندگی بشر فعلی و شک درباره هر روشی است که آزادی نژاد شریف انسانی را سلب می‌کند» (ر.ک: دانشور، ۱۳۵۶). این تعابیر را مقایسه کنید با آنچه در این مقاله ذکر می‌شود در باب نظر فیلسوفان اگزیستانسیالیست در باب اهمیت آزادی و لزوماً تقدم آن بر ایدئولوژی‌های زمانه و نیز یافتن معنا در زندگی از مسیر آفرینش هنری.
- ۳. تعبیری که سیاوش جمادی در ترجمه کتاب «هستی و زمان» هایدگر معادل اصطلاح das Man به کار می‌برد.

## منابع

- پالمر، ریچارد (۱۳۷۷) علم هرمنوتیک، ترجمه سعید حنایی کاشانی، تهران، هرمس.
- دانشور، سیمین (۱۳۷۲) جزیره سرگردانی، تهران، خوارزمی.
- (۱۳۸۰) ساربان سرگردان، تهران، خوارزمی.
- (۱۳۵۶) «مسائل هنر معاصر»، سخنرانی در انستیتو گوته، قابل دسترسی در:  
<https://bonyadhomayoun.com/?p=7300>.
- سارتر، ژان پل (۱۳۸۰) اگزیستانسیالیسم و اصالت بشر، مصطفی رحیمی، تهران، نیلوفر.
- (۱۳۶۵) تهوع، ترجمه، امیر جلال الدین اعلم، تهران، نیلوفر.
- کامو، آلبر (۱۳۲۸) بیگانه، ترجمه علی اصغر خبره زاده و جلال آل احمد، تهران، کانون معرفت.
- (۱۳۷۷) سقوط، ترجمه شورانگیز فرخ، تهران، نیلوفر.
- کیرکگور، سورن (۱۳۸۰) ترس و لرز، ترجمه عبدالکریم رشیدیان، تهران، نشرنی.
- مک کواری، جان (۱۳۷۶) مارتین هایدگر، ترجمه محمدسعید حنایی کاشانی، تهران، گروس.
- هایدگر، مارتین (۱۳۸۷) هستی و زمان، ترجمه سیاوش جمادی، تهران، ققنوس.
- Aho, Kevin (2023) "Existentialism", Stanford Encyclopedia of Philosophy, pdf version of the entry "Existentialism" <  
<https://plato.stanford.edu/archives/sum2023/entries/existentialism/> >
- Aloni, Nimrod (1999) "Education" in: Dictionary of existentialism, Edited by Gordon, Hayim. Greenwood Press.  
<https://doi.org/10.4324/9781315062716>.
- Charme, Stuart (1999) "Life" in: Dictionary of existentialism, Edited by Gordon, Hayim. Greenwood Press.  
<https://doi.org/10.4324/9781315062716>.
- Hannay, Alastair (2012) "Kierkegaard's single individual and the point of indirect communication" in: Steven Crowell. The Cambridge Companion to Existentialism. Cambridge University Press. pp. 73-95.  
<https://doi.org/10.1017/ccol9780521513340.005>.
- Hatab, Lawrence J. (1999) "Freedom" in: Dictionary of existentialism, Edited by Gordon, Hayim. Greenwood Press.  
<https://doi.org/10.4324/9781315062716>.
- McBride, William (2012) "Existentialism as a cultural movement", Steven Crowell. The Cambridge Companion to Existentialism. Cambridge University Press- pp.50-72.  
<https://doi.org/10.1017/ccol9780521513340.004>.
- Malpas, Jeff (2012) "Existentialism as literature", in: Steven Crowell. The Cambridge Companion to Existentialism. Cambridge University Press. pp. 291-322.  
<https://doi.org/10.1017/ccol9780521513340.015>.

- Schalow, Frank, and Denker, Alfred (2010) Historical Dictionary of Heidegger's Philosophy, The Scarecrow Press.  
<https://doi.org/10.5771/9780810874930-313>.
- Wolff, Jonathan & Leopold, David (2025) "Karl Marx", Stanford Encyclopedia of Philosophy. <<https://plato.stanford.edu/entries/marx/>.